

Ufundishaji wa Kiswahili kama Lugha ya Pili kupitia Fasihi: Mfano wa Shule Teule za Sekondari Nchini Rwanda

Donard Bikorimana
Mhadhiri Msaidizi, Chuo cha Kibogora

bpatientdona@gmail.com

Ikisiri

Elimu ya Rwanda inakabiliwa na changamoto ya kikwazo cha lugha, hasa lugha ya kufundishia. Walimu wanasema kuwa mara nyingi wanafunzi hushindwa kuelewa masomo kutokana na kiwango kidogo cha uelewa na kuwasiliana katika lugha wanazojifunza shuleni (Urunana, 2018). Hali hii imetoa msukumo wa kuibuka kwa makala hii ili kutathmini namna fasihi inavyotumiwa, na inavyoweza kutumiwa katika ufundishaji wa lugha ya pili kwa mazingira yanayotawaliwa na mtaala wa umahiri nchini Rwanda. Utafiti ulioibua makala hii uliegemea katika mkabala wa kitaamuli na kuongozwa na Nadharia Jengaji iliyioasisiwa na Piaget kati ya miaka 1896 – 1980. Mbinu za ukusanyaji data zilizotumika ni mahojiano, ushuhudiaji na uchambuzi matini. Kwa kutumia sampuli lengwa, washiriki wa utafiti walikuwa walimu kumi na tano (15) na wanafunzi sabini (70) wa Kiswahili kutoka shule za sekondari nne zilizochaguliwa nchini Rwanda. Matokeo ya utafiti yanaonesha kuwa fasihi huchukuliwa kama somo tu. Walimu na wanafunzi hawajatambua kwamba fasihi inaweza kutumiwa kama nyenzo ya kufundishia na kujifunzia lugha na hawajajua namna ya kuitumia. Kwa hiyo, makala hii ilibainisha namna walimu na wanafunzi teule wa Kiswahili wanavyofundisha Kiswahili na fasihi yake. Mwishoni, makala ilijadili namna lugha ya pili inavyoweza kufundishwa kupitia fasihi.

Dhana za msingi: Ufundishaji wa Kiswahili, lugha ya pili, fasihi, mtaala wa umahiri

Utangulizi

Changamoto ya lugha ni mojawapo ya matatizo makubwa yanayoukabili utekelezaji wa mtaala wa umahiri nchini Rwanda. Tatizo lenyewe linatokana na kwamba idadi kubwa ya walimu na wanafunzi hawaelewi lugha ya kufundishia (REB & VVOB, 2018). Hata hivyo, wanahitaji kutumia lugha ya kufundishia masomo mengine, kuandaa masomo, na kujifunza. Kwa mujibu wa Crystal (1992) lugha ni mfumo wa sauti nasibu, ishara au maandishi kwa ajili ya mawasiliano na kujieleza katika jamii ya watu. Lugha ni mfumo kwa sababu ina mpangilio maalumu ambao unathibitishwa na wanalugha husika kama kanuni za kuitumia kimazungumzo na kimaandishi. Hali hii huifanya lugha kuwa ngumu kwa wanafunzi.

Lugha ya pili nayo ni lugha yoyote ile mtu anayojifunza zaidi ya lugha aliyopata kutokana na wazazi wake. Ni dhahiri kwamba lugha hii huwa na mfumo wenye kanuni na mpangilio usio rahisi kwa watu wasiouzoea. Hali hii ndiyo ambayo huwafanya watu kuwa na ugumu wa kujifunza lugha ya pili. Hii inamaanisha kuwa kila lugha isingekuwa na mpangilio wake maalumu, watu wangezungumza kila lugha bila kujifunza.

Katika ufundishaji na ujifunzaji wa lugha ya pili, matumizi ya fasihi kama nyenzo ya kufundishia lugha yalipuuzwa kwa muda mrefu (Collie na Slater, 1987 katika Hapsari, 2016). Aidha, Ntarangwi (2004) na Wamitila (2003) wanakubaliana kuwa fasihi ni sanaa inayotumia lugha kwa kutoa picha halisi ya maisha ya mwanadamu, mahusiano yake na viumbe wengine, migogoro yake na mazingira, shida zake, raha zake, matumaini yake, na jinsi anavyopiga hatua katika maendeleo yake. Wataalamu hawa wote wanatumia maneno kama vile “sanaa inayotumia lugha” na “binadamu au

jamii.” Hii inamaanisha kwamba, ili sanaa fulani iitwe fasihi ni lazima iwe inatumia lugha kiubunifu kwa kuwasilisha maisha ya mwanadamu au jamii ya watu.

Kutokana na maelezo ya wataalamu hawa, tunaangazia mambo mawili muhimu. Mosi, ni kwamba fasihi na lugha ni mambo yanayofungamana ambayo hayawezi kuachana. Kwa hivyo, tunaona kwamba ni rahisi kufundisha lugha kupitia fasihi kwa kuwa fasihi yoyote ile inatumia lugha. Pili, kutokana na wazo la kwamba fasihi hugusia sehemu zote za maisha ya mwanadamu, ni dhahiri kuwa inaweza kusaidia sana katika utekelezaji wa mtaala wa umahiri.

Hata hivyo, kupuuzwa kwa fasihi katika ufundishaji wa lugha ya pili kulichangiwa zaidi na mikabala ya kimuundo na kidhima ya ufundishaji lugha. Mikabala hii ilisisitiza matumizi ya mawasiliano halisi na kuamini kuwa fasihi haijumuishi mifano ya lugha ya mawasiliano halisi (Collie na Slater, 1987). Kwa mtazamo wetu, mitazamo ya mikabala hii haina mashiko wala ukweli kwa sababu hata misingi ya mbinu za ufundishaji lugha kimawasiliano hazipuuzi matumizi ya fasihi katika ufundishaji na ujifunzaji lugha. Kwa hivyo, wanaisimu na wataalamu wa lugha walifikiria upya na kufufua shauku ya kutumia fasihi kama nyenzo mojawapo muhimu za kufundishia na kujifunzia lugha.

Wataalamu kama vile Lazar (1993), Arthur (2015), na Starja (2015) wanakubaliana kwamba matumizi ya fasihi katika ufundishaji na ujifunzaji lugha huwasaidia wanafunzi kujifunza fasihi na lugha kwa wakati mmoja. Zaidi ya hayo, huwasaidia kufikiria kuhusu lugha na kukuza uwezo wa kuwasiliana. Kwa hiyo, fasihi sio somo tu bali pia ni nyenzo ya kufundishia

lugha. Kutokana na mawazo ya wataalamu hawa, tunaona kwamba fasihi hubeba sifa mbili muhimu. Kwanza, ni sifa ya kufundishia lugha na fasihi. Sifa ya pili ni kumfanya mwanafunzi kutafakari juu ya lugha anayojifunza. Sifa hizi zinajihusisha sana na lengo kuu la mtaala wa umahiri. Hoja hii inatokana na hali kwamba huu ni mtaala unaolenga kuwaweka wanafunzi katika hali halisi ambayo wanapaswa kuonyesha ikiwa wanaweza kutatua matatizo fulani au kufanya shughuli fulani na jinsi wanavyoweza kuzifanya (Nzima, 2016). Ni mtaala ambao unasisitiza tafakuri tunduizi ambayo ndio msingi wa uwezo mwingine wowote ule unaotarajiwa kukuzwa miongoni mwa wanafunzi (Braun, 2004 na Tuyishimire & Mlaga, 2021).

Aidha, Lazar (1993) anaeleza kuwa matumizi ya fasihi katika ufundishaji wa lugha ya pili hayalengi tu kufundisha lugha bali pia kumwelimisha mtu kwa ukamilifu wake. Wazo la Lazar linahusiana kwa karibu na uelezeaji wa umuhimu wa fasihi kama nyenzo ya kufundishia lugha kwa upande mmoja na utekelezaji wa mtaala unaoegemea katika uwezo kwa upande mwingine. Fasihi kwa ujumla (fasihi andishi na fasihi simulizi) huzingatia maisha halisi ya watu katika miktadha yote ya maisha na hivyo kuifanya jamii pia kuizingatia (Duhan, 2015). Kwa hivyo, ni dhahiri kwamba fasihi inashughulikia matumizi halisi ya lugha katika uendelezaji wa shughuli za kimaisha.

Kwa hiyo, makala hii inajikita katika kushughulikia kwa kina suala la ufundishaji wa lugha ya pili katika mazingira ya mtaala wa umahiri. Makala hii inashughulikia suala hili kwa kubainisha uhusiano kati ya fasihi na ufundishaji pamoja na ukuzaji wa stadi nne za lugha. Aidha, makala hii inatathmini jinsi fasihi inavyoweza kutumika kama nyenzo ya kufundishia stadi za lugha na matumizi yake katika maisha halisi. Kwa kufanya hivi,

makala inalenga kueleza jinsi fasihi inavyoweza kuwa nyenzo bora ya kufundishia lugha ya pili katika mazingira ya mtaala wa umahiri.

Nadharia ya Utafiti

Utafiti wetu uliongozwa na Nadharia ya Ujengaji ambayo ilianzishwa na mwanasaikolojia wa Uswizi Piaget kati ya miaka 1896 - 1980. Nadharia hii inaelezea jinsi wanadamu wanavyojua kile wanachokijua. Kwa mujibu wa nadharia hii, ujenzi wa ujifunzaji hauhusiani tu na kukariri bali unahusika katika mchakato wa kujenga ujuzi mpya kupitia kiwango cha juu cha ujuzi wa kufikiri kwa vitendo kama kulinganisha, kutafsiri, kuunganisha, kutathmini, na kupata ujuzi mpya kutoka kwa ujuzi wa awali (Boyanton, 2015). Ni dhahiri kwamba msingi huu unasisitiza ukuzaji wa uwezo binafsi wa mwanafunzi pamoja na ufaulu wake katika maisha halisi. Hili ndilo lengo kuu la mtaala wa umahiri ambao hutarajiwa kukuzwa kwa kila mwanafunzi. Kwa hiyo, Nadharia ya Ujengaji na fasihi zote zinazingatia dhima ya uwezo wa mtu binafsi pamoja na mchango wa mazingira na jamii katika utimilifu wa shughuli za maisha.

Nadharia hii ilitusaidia katika kuchunguza jinsi wanafunzi wa lugha wanavyopaswa kusaidiwa kukuza uwezo wao wa kujenga ujuzi wao wenyewe kutokana na yale waliyojifunza. Ili kujijengea maarifa, wanafunzi lazima wasaidiwe kujenga na kukuza fikra zao makini. Jambo hili litasaidia kukuza ujuzi zaidi katika utafiti na utatuzi wa matatizo, ubunifu na ugunduzi, stadi ushirikiano na utawala binafsi pamoja, na ujuzi mwingine wa karne ya 21. Ikumbukwe kuwa uwezo wote uliobainishwa hapo juu ni sehemu ya uwezo unaotarajiwa kukuzwa miongoni mwa wanafunzi wa lugha nchini Rwanda. Hali hii inatuonesha kuwa kwa kuegemea katika nadharia ya ujengaji, tunaweza kuchanganua masuala yanayohusiana na

D. Bikorimana

ufundishaji na ujifunzaji wa lugha ya pili, hasa katika muktadha wa mtaala unaoegemea uwezo.

Aidha, Nadharia ya Ujengaji huzingatia maingiliano mbalimbali yanayoweza kujitokeza kati ya mwanafunzi na nyenzo za kujifunzia kwa namna ambayo hupatanishwa na muktadha wa kijamii. Kwa maneno mengine, nadharia hii inazungumzia suala la zana ambazo mtu hutumia kujifunza, wapi ujifunzaji hufanyika, na kwa nini mtu anajifunza. Pamoja na hayo, misingi ya mtaala wa umahiri pia inazingatia malengo ya kujifunza, mazingira, na jukumu la nyenzo za kujifunzia katika kuyafikia malengo ya kujifunzia. Fasihi pia inashughulikia mazingira halisi ya mwanadamu, maendeleo yake, na nyenzo zinazoweza kusaidia katika maendeleo. Kwa hivyo, misingi hii ilitusaidia kukusanya na kuchambua data zinazohusiana na namna fasihi inavyoweza kutumiwa kama nyenzo ya kumsaidia mwanadamu katika maendeleo ya maisha yake ikiwa ni pamoja na mawasiliano kwa kutumia lugha.

Nadharia hii ilichaguliwa kutokana na sifa zake mbili muhimu. Kwanza ni sifa yake ya kusisitiza ujifunzaji wa mtu binafsi, mchango wake, na utofauti katika mchakato wa kujifunza. Hali hii inaweka mkazo katika ukuzaji wa ujuzi wa mtu binafsi, tafakuri tunduizi, na ubunifu katika mchakato wa ujifunzaji. Pili, ina sifa ya kutilia mkazo katika utendaji wa maarifa katika mazingira na maisha halisi ya kijamii. Sifa hii huweka kipaumbele katika matumizi ya ujuzi alionao mtu katika kufanikisha shughuli za kimaisha, hasa za kimawasiliano. Kutokana na sifa hizi mbili za Nadharia ya Ujengaji, tumeona inafaa kuongoza utafiti wetu kikamilifu.

Methodolojia ya Utafiti

Utafiti wetu ulikuwa wa kitaamuli. Data zilikusanywa kwa kutumia mbinu ya usaili, ushuhudiaji na uchambuzi matini. Sampuli ya utafiti huu ilikuwa walimu wa Kiswahili na wanafunzi wa shule nne za sekondari zilizochaguliwa nchini Rwanda, pamoja na baadhi ya matini za fasihi. Aidha, tulitumia sampuli lengwa. Utafiti ulitumia sampuli ya walimu kumi na tano na wanafunzi sabini (70) kutoka shule nne za sekondari za wilayani Rusizi.

Sampuli ilipatikana kwa kutumia usampulishaji sinasibu, hususani usampulishaji lengwa. Sampuli ya kazi zilizoteuliwa ni hadithi fupi simulizi 4, hadithi fupi andishi 2, wimbo mmoja, shairi moja na kazi nyingine mbalimbali za fasihi kama vile vitendawili, methali nahau na misemo. Kazi zilizoteuliwa zote zinapatikana katika kitabu cha Kiswahili kwa mwanafunzi wa kidato cha tano mchepuo wa Kiswahili. Walimu na wanafunzi wa Kiswahili katika kidato cha tano walitafitiwa kwa kuwa ndio wanaojishughulisha na tanzu mbili za fasihi (fasihi simulizi na fasihi andishi) katika masomo yao.

Shule tatu za kutwa na moja ya bweni ziliteuliwa kwa ajili ya ukusanyaji wa data. Shule hizo tatu za kutwa ni Shule ya Sekondari ya Murehe, Shule ya Sekondari ya Mashasha na Shule ya Sekondari ya Muganza. Shule ya bweni ni College de Nkanka. Shule zote hizi zina michepuo ya Kiswahili. Kwa hivyo, zilichaguliwa kwa sababu zinajumuisha masomo ya fasihi ya Kiswahili katika ratiba zao.

Shule ya Sekondari Muganza na Shule ya Sekondari ya Murehe zilichaguliwa kwa sababu wanafunzi wake wengi hutoka karibu na mpaka

wa Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo na Rwanda. Baadhi ya wanafunzi hawa wanazungumza lahaja ya Kingwana. College de kanka ilichaguliwa kwa sababu wanafunzi wake wengi wanatoka mjini Kamembe na Gihundwe. Shule ya Sekondari ya Mashasha nayo ilichaguliwa kwa sababu ni shule ya kijijini. Kutokana na sampuli zilizoteuliwa, tunaona kwamba zinatofautiana kijiografia. Kwa hivyo, kutofautiana huku kijiografia kunawafanya hata na wanafunzi wake watofautiane kitabia na kimaisha. Hali hii ilitusaidia kupata data tofauti ambazo zilituelekeza moja kwa moja katika kufanikisha utafiti wetu.

Uchanganuzi wa data na uwasilishaji ulitumia misimbo kuwatofautisha watafitiwa. Kwa mfano, tulitumia A kuwakilisha mwalimu, 1 kuwakilisha shule ya kwanza, 2 shule ya pili, 3 shule ya tatu na 4 shule ya nne. Kwa hivyo, A1 ni mwalimu kutoka shule ya kwanza, A2 mwalimu kutoka shule ya pili na kuendelea. Aidha, tulitumia B kuwakilisha mwanafunzi. Kwa hivyo, B1 ni mwanafunzi kutoka shule ya kwanza, B2 ni mwanafunzi kutoka shule ya pili na kuendelea.

Matokeo ya Utafiti

Kutokana na wazo la kwamba fasihi hubeba mifano ya kufundishia lugha na kutekeleza mtaala wa umahiri, kuna haja ya kubainisha namna fasihi inavyoweza kutumiwa katika ufundishaji wa lugha ya pili katika mazingira ya mtaala wa umahiri. Hivyo basi, katika sehemu hii tulibainisha namna fasihi inavyoweza kutumika kufundisha vipengele na stadi za lugha kwa upande mmoja na kutekeleza mtaala wa umahiri kwa upande mwingine.

Namna ya kutumia fasihi katika ufundishaji wa sarufi

Matumizi ya fasihi katika ufundishaji wa lugha ya pili yalikuwa mkakati mwafaka katika kipindi cha umaarufu wa Mbinu ya Tafsiri Sarufi (Elkiliç

na wenzake, 2011). Wakati huu, matumizi ya fasihi katika madarasa ya lugha yalisaidia wanafunzi wa lugha kujifunza lugha lengwa kupitia tafsiri ya sentensi kutoka lugha lengwa kwenda lugha ya kwanza na kutoka lugha ya kwanza kwenda lugha lengwa. Kutokana na fasihi, wanafunzi walipata nafasi ya kufanya mazoezi kuhusu kanuni za sarufi ya lugha lengwa (Hall, 2005). Walimu wa lugha walitarajia wanafunzi wasome na kutafsiri matini za kifasihi kwani matini hizi zilidhaniwa kuwakilisha mifano ya uandishi mzuri na vielelezo vya kanuni za kisarufi za lugha (Duff & Maley, 1990 katika Elkiliç na wenzake, 2011).

Mbinu za zama hizi nazo zinahitaji kutumia fasihi katika ufundishaji wa lugha, hususani ufundishaji wa sarufi. Hii hasa inatokana na sifa, malengo na mahitaji ya mtaala wa umahiiri ambao unatumiwa enzi hizi. Sifa, malengo, na mahitaji hayo yanatoa fursa za matumizi ya fasihi zaidi katika ufundishaji wa lugha, hususani sarufi.

Katika matumizi ya fasihi kwa kufundishia sarufi, mwalimu wa lugha anapaswa kuzingatia sarufi na miundo ya lugha inayotumiwa na mwandishi. Hatimaye, anapaswa kuwahimiza wanafunzi kutafuta maoni ya ubunifu na kuwaalika kurekebisha, kupanua, au kuongeza kwa maandishi kwa kuzingatia mifano ya kisarufi iliyotolewa katika kazi husika (Elkiliç na wenzake, *wameshatajwa*).

Data za utafiti zinaonesha kwamba wanafunzi nao wanapendekeza hatua bora kwao katika matumizi ya fasihi kwa kuwafundisha sarufi ya lugha lengwa. Mwanafunzi B4 anatoa maoni yake kuhusu hoja hii kwa kusema:

“Kutokana na andalio lake la somo kuhusu fasihi, mwalimu anaweza kuchagua kazi ya fasihi inayojumuisha mifano ya kisarufi anayotarajia kufundisha siku hiyo. Baada ya kutoa mifano hiyo, anaweza kuomba wanafunzi kuiiga ili kujenga sentensi na vifungu vyao. Kwa mfano, katika hadithi ya Nyambere ambayo tulijifunza jana, kuna sentensi inayosema “*Hapo zamani za kale palikuwa mwanamke mmoja ambaye alizaa watoto wa kike wawili.*” Maneno kama mmoja na wawili ni vivumishi vya idadi. Kwa hivyo, mfano uliopo katika hadithi ya Nyambere unaweza kumsaidia mwalimu kufundisha matumizi ya vivumishi vya idadi”.

Mfano wa sentensi iliyotolewa na mwanafunzi B4, inapatikana katika hadithi fupi simulizi iitwayo “Nyambere” ambayo inapatikana katika kitabu cha mwanafunzi kidato cha tano, mchepuo wa Kiswahili kilichoandikwa na REB (2020). Kutokana na mfano wa sentensi ya hapo juu, tunaona kwamba mwalimu anaweza kutumia matini za kifasihi kufundisha vipengele mbalimbali vya lugha kama vile muundo wa sentensi, vivumishi vya idadi, hesabu, na msamiati.

Namna ya kutumia fasihi kama nyenzo ya kufundishia msamiati

Kwa kuegemea kazi fulani ya fasihi, wanafunzi wanaweza kufundishwa mikakati ya kutambua msamiati muhimu kwao na kujifunza matumizi ya msamiati huo katika miktadha tofauti kulingana na fasihi inayoshughulikiwa (Dole na Trathen, 1995). Utaratibu na ujuzi huu wa masharti kuhusu uchaguzi wa maneno muhimu na uamuzi wa matumizi yake, humsaidia mwanafunzi kupata uelewa zaidi juu ya kazi za kifasihi.

Watafitiwa wanaonesha jinsi fasihi inavyoweza kuchangia katika ufundishaji wa kipengele hiki miongoni mwa wanafunzi husika. Haya ni maoni ya mwanafunzi B7.

Mwalimu anapoleta msamiati mmoja kila siku kutoka kichwa chake, hatuwezi kuendelea wala kukuza uwezo

wetu wa kuzungumza kwa sababu mazungumzo yoyote yale hutumia msamiati kuliko sehemu nyingine zozote za lugha. Mwalimu pia hawezi kutufundisha kamusi hata nasi hatuvutiwi na kamusi kutokana na orodha ya maneno mengi yaliyomo. Hivyo basi, ni bora mwalimu atumie kazi ya fasihi ili tuvutiwe na kusoma. Tukivutiwa na kusoma, tutakuwa na hamu ya kutafuta msamiati unaotusumbua ili kuelewa maana nzima ya kazi ambayo tunasoma.

Kutokana na dondoo hili, inaonekana kwamba wanafunzi wanajua kipengele cha msamiati ni muhimu sana hasa katika umilisi wa mawasiliano. Pia, inaonekana kuwa wanathamini mchango wa fasihi katika ufundishaji wa msamiati kwa kuilinganisha na kamusi. Kwao wanaona kamusi haiwavutii kama kazi ya fasihi. Hii ni kutokana na ukweli kwamba kamusi inajumuisha orodha ya maneno tu bila wahusika wala masimulizi ya kuchekeka na kuvutia.

Walimu nao wanaeleza jinsi wanavyofundisha msamiati kupitia fasihi. Lifuatalo ni dondoo la mwalimu A1. Anasema:

Wakati wa kufundisha msamiati kupitia fasihi, ni bora tusome kazi fulani kisha wanafunzi watumie kamusi kwa kutafuta maana ya msamiati ambao unawasumbua ili waelewe kazi hiyo. Ni bora mwalimu aombe wanafunzi kubuni kazi zao kwa kutumia baadhi ya msamiati wa kazi iliyosomwa na kuziwasilisha mbele ya darasa lote. Hali hii inawabidi wanafunzi kujitafutia msamiati mwingine ili waweze kuwa na kazi ya kuvutia na kupendeza hadhira yao. Wakati huu, mwanafunzi atawajibika kuvumbua msamiati mpya na wenzake wakafaidika kutokana na msamiati anaoleta darasani.

Dondoo hili linaonesha kwamba fasihi inawasaidia walimu kujenga mazingira ya matumizi ya msamiati uliomo katika kazi husika ya fasihi. Hata hivyo, kutokana na dondoo hili pamoja na data za ushuhudaiji, inaonekana kwamba walimu hufundisha fasihi kama somo linalojitegemea wala si kama nyenzo ya kufundishia msamiati. Hivyo basi, ufafanuzi wa maneno unaofanywa unalenga kuielewa kazi inayoshughulikiwa na siyo

kujifunza msamiati unaotarajiwa. Aidha, fasihi ingetumiwa kama nyenzo ya kufundishia msamiati, mwalimu na wanafunzi wangekuwa na aina ya msamiati wanaotarajia kushughulikia kisha wakachagua kazi ya fasihi inayojumuisha mifano ya matumizi ya msamiati husika. Wakati huu, msamiati uliotajwa na wanafunzi wenyewe na kutamani kuufahamu, huwa rahisi kuelewa maana na matumizi yake kupitia mifano inayotolewa katika kazi ya fasihi. Kwa hiyo, ni bora kumpa mwanafunzi fursa ya kupendekeza aina ya msamiati anaohitaji kujifunza. Hii ni kwa sababu katika Karne ya Ishirini na Moja, watu hujifunza lugha kwa madhumuni ya kufanikisha shughuli zao. Hii ndiyo maana mwanafunzi anapojifunza msamiati anaotaka kujifunza humfanya kuelewa na kuutumia sana.

Jinsi ya kuitumia fasihi katika ufundishaji wa stadi za lugha

Usofaji na uhakiki wa kazi za fasihi huwa na umuhimu mkubwa katika ufundishaji wa stadi za kuzungumza, kusikiliza, kusoma, na kuandika. Kwa kawaida, walimu wa lugha hufundisha kila stadi kipwekepeke. Hapa inashauriwa kwamba ni bora kuzingatia kuwa inapotumiwa fasihi wakati wa ufundishaji wa lugha yoyote ile, stadi nne (kuzungumza, kusikiliza, kusoma, na kuandika) zifundishwe kwa pamoja yaani pasipo kutenganishwa.

Hata hivyo, kwa mujibu wa Babaee na Yahya (2014) wanafunzi na walimu wa lugha wanapaswa kuzingatia stadi nne za lugha kama sehemu muhimu ya matumizi ya lugha ya mazungumzo na maandishi. Vilevile, wanatoa maoni yao kuhusu jinsi ambavyo walimu wanaweza kutumia fasihi katika ufundishaji na ujifunzaji wa stadi nne za lugha. Wataalamu hawa wanaendelea kueleza kwamba, walimu wa lugha wanapaswa kuchagua mbinu inayomwegemea mwanafunzi na kutumia matini ya kifasihi

inayoeleweka kwa wanafunzi. Katika madarasa ya kusoma, majadiliano yanaweza kuanza kisahili kwa kuuliza maswali kuhusu mandhari, wahusika, na muundo wa maandishi yaliyochaguliwa. Wanafunzi wanapokuwa na uelewa wa kisahili, basi wanaweza kwenda kwenye kiwango cha kufikiria zaidi juu ya kazi husika. Hapa, kazi inapaswa kuwa na uchunguzi na tafsiri fulani za wahusika, mazingira, mandhari, dhamira pamoja na nafsi ya mwandishi. Baada ya kuelewa matini ya kisahili na kwa kifikra, wanafunzi wanapaswa kuwa tayari juu ya kazi ya makundi ambamo wanaweza kushirikisha tathmini zao za kazi. Tathmini ya kibinafsi huhamasisha wanafunzi kuamsha mawazo yao kuhusu kazi na hata kutafuta baadhi ya suluhu kwa matatizo yao.

Maoni ya Babaee na Yahya (*wameshatajwa*) yanafafanua mchakato wa kufundisha stadi zote nne kwa wakati mmoja kupitia fasihi. Wanaona kuwa fasihi inajikita zaidi kumkuzia mwanafunzi uwezo wa kufikiria na kubuni mambo mapya katika mchakato wake wa ujifunzaji. Bila shaka, hali hii inawezesha fasihi kufaa kufundishia lugha katika mazingira yanayotawaliwa na mtaala wa umahiri.

Matokeo ya data za ushuhudiaji zilizokusanywa na utafiti wetu zinaonesha kwamba ni walimu wachache ambao wanafundisha stadi nne kwa wakati mmoja. Muhtasari wa Kiswahili kuhusu ufundishaji wa stadi nne za lugha nao unakubali kwamba stadi hizi zifundishwe kwa pamoja. Hata hivyo, ilibainika kwamba walimu wengi hawafuati moja kwa moja maelezo ya muhtasari huu kuhusu ufundishaji wa stadi nne za lugha. Katika dakika 40 za ushuhudiaji darasani, mwalimu A1 alifundisha stadi za kusikiliza na kuzungumza tu. Mwalimu A2 alifundisha stadi za kusoma na kuzungumza tu. Mwalimu A3 ndiye alifundisha stadi nne yaani stadi za kusoma,

kusikiliza, kuandika na kuzungumza. Mwalimu A4 alifundisha stadi za kusoma na kuzungumza tu. Hali hii inatuonesha kwamba walimu hawafundishi stadi zote za lugha kwa pamoja. Hata hivyo, fasihi ikitumiwa ipasavyo inaweza kufanikisha ufundishaji wa stadi nne za lugha kwa ufanisi. Kwa kuegemea data zilizokusanywa pamoja na Nadharia ya Utambuzi na Maingiliano ya Tamaduni-jamii, yafuatayo ni maelezo ya namna ya kufundisha kila stadi katika kipindi cha somo kimoja.

Matumizi ya fasihi katika ufundishaji wa stadi ya kuandika

Frank (1995), kama anavyonukuliwa na Ismail na Sharan (2020), anaeleza kuwa fasihi ndiyo nyenzo bora ya kuwasaidia wanafunzi kuzalisha maandishi yenye ubunifu. Kulingana na Frank (*keshatajwa*), fasihi huchochea na kuhamasisha kukua kwa ujuzi wa kuandika kwa wanafunzi. Aidha, wataalamu hawa wanashauri walimu wa lugha kuchukua fasihi kama kiunzi cha kuunganisha wanafunzi na maandishi. Ismail na Sharan (2020: 277), wakizungumzia nafasi ya mwalimu katika matumizi ya fasihi kwa kufundishia stadi za kuandika, wanapendekeza kwamba mwalimu anapaswa kuzingatia faida za wanafunzi katika kazi za fasihi. Mwalimu atumie kazi wanazozipenda wanafunzi. Kisha awapendekezee kazi za ziada za kusomea nyumbani.

Kutokana na mawazo ya Ismail na Sharan (2020), inaonekana kwamba mwalimu huwa na nafasi kubwa katika ukuzaji wa mwanafunzi wa stadi za kuandika. Hii ni kwa sababu anatarajiwa kuelewa na kuzingatia aina na kazi za fasihi zinazowafurahisha na kuwavutia wanafunzi wao. Kisha, wazitumie kwa kuwajengea kazi za ujifunzaji. Elhabiri (2013) anaongeza katika mawazo ya Ismail na Sharan (*wameshatajwa*) kwa kusema kuwa katika mchakato wa kufundisha stadi za kuandika kupitia fasihi, mwalimu

anapaswa kuwaandalia na kuwapatia wanafunzi kazi za kuandika baada ya kusoma kazi fulani ya fasihi. Hali hii huwasaidia kuboresha uwezo wa lugha katika insha zao za uandishi, kuelewa yaliyomo katika kazi husika, na kupata maarifa fulani ya kiisimu.

Kutokana na data za usaili, wanafunzi nao wanapendekeza njia inayoweza kuwafaa katika ufundishaji wao. Mwanafunzi B2 anasema:

... Ni bora mwalimu atusomee kwa mara ya kwanza nasi tumtegee masikio kwa kufanya uchambuzi wa maana iliyomo. Kisha, mwalimu atuongoze kuelewa maana ya maneno ambayo hatuyaelewi. Ni bora zaidi kila mwanafunzi atengeneze maandishi yake ya muhtasari unaozingatia yale aliyosikia kutoka katika habari iliyosomwa.

Kutokana na mawazo ya mwanafunzi B2, si vizuri mwalimu kuwapa wanafunzi majukumu yote ya kiujifunzaji na kubaki bila jukumu. Hii ina maana ya kwamba, katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji, mwalimu ana majukumu yake ambayo hutofautiana na yale ya mwanafunzi. Hivyo basi, wakati wa ufundishaji wa lugha kwa kutumia fasihi, mwalimu hapaswi kuishia tu kusoma bali anatarajiwa kuwashughulisha wanafunzi na uandishi. Katika shughuli hii, ni bora kumwomba kila mwanafunzi kuandaa andiko lake mwenyewe linalohusiana na yale aliyoyasikia wakati wa usomaji.

Namna ya ufundishaji wa stadi ya kusoma kupitia fasihi

Ujuzi wa kusoma ni moja ya stadi muhimu zaidi kwa maendeleo ya wanafunzi kitaaluma (Carrell, 1988 katika Mussa, 2020). Aidha, mwalimu anatarajiwa kufanya uchunguzi na uchambuzi wa kazi inayoenda kutumiwa hasa kwa kujikita zaidi kwenye kiwango cha lugha cha wanafunzi, faida za

D. Bikorimana

kitaaluma wazipatazo wanafunzi, fasihi na utamaduni wa wanafunzi (Lazar, 1993 katika Mussa, *keshatajwa*).

Data za usaili zilitupatia maoni ya wanafunzi kuhusu namna fasihi inavyofundishwa na jinsi ambavyo ingefundishwa. Hapa chini kuna mapendekezo ya mwanafunzi B50.

Wakati wa kujifunza kazi fulani ya fasihi, mwalimu anatusomea kwa mara ya kwanza halafu anaomba mwanafunzi mmoja asome kwa sauti baada ya mwingine. Kutoka wakati huo kila mwanafunzi anapata hiari na motisha ya kusoma kazi husika kwa ubinafsi wake. Ni bora mwalimu atupe muda zaidi wa kusoma kwa kuwa wengi hatujajua kusoma Kiswahili kwa usahihi.

Dondoo hili linatuonesha kwamba wanafunzi wanakubaliana na wazo kuwa fasihi huweza kuwa nyenzo mwafaka ya kufundishia stadi ya kusoma. Hata hivyo, changamoto inabaki kwenye upande wa jinsi ya kuitumia. Aidha, jukumu kubwa liko kwenye upande wa mwalimu kuidhibiti kazi ya fasihi aliyoiteua ili kufikia malengo ya ujifunzaji.

Hata hivyo, Meyer na Wardrop (1994) katika Amer (2012) wanaeleza kwamba, wanafunzi wanaposoma kazi ya fasihi kwa sauti, huwaandaa na kuwajengea msingi wa kujifunza kusoma. Hali hii inakuza uwezo wao wa kutumia mdomo katika utendaji wa lugha ambao unaathiri ustadi wao wa kusoma. Hali hii pia hukuza usuli wao wa maarifa, huwasaidia kufichua maana mpya za maneno na kuwakuzia ujifunzaji wa kimakusudi.

Maoni ya Meyer na Wardrop (*wameshatajwa*) yanatuangazia kwamba mwalimu akiwasomea wanafunzi kwa sauti, kisha nao wakapewa nafasi ya kusoma mmojammoja, wataiga mfano wake katika usomaji. Hali hii

inatuonesha kwamba uwezo wa mwanafunzi wa kusoma, aghalabu hutokana na athari za mwalimu wake.

Maoni ya Babaee na Yahya (2014) na Meyer na Wardrop (1994) yanashabihiana na yale ya watafitiwa ambayo yanakubali kwamba matumizi ya kazi za fasihi huwamotisha kusoma na kukuza uwezo wao wa kusoma. Wanafunzi wanaona kwamba, mwalimu akiwa na kazi za fasihi, anapaswa kuchagua kazi inayofaa kwa kiwango cha wanafunzi husika. Wakati wa kujifunza kazi fulani ya fasihi, mwalimu anaweza kuwasomea wanafunzi kwa mara ya kwanza, kisha akawaomba kusoma mmojammoja. Ni vema mwalimu awape wanafunzi nafasi na uhuru wa kusoma mara nyingi, pamoja na kuwapa kazi za darasani na za nyumbani zinazohusu kusoma hadithi nyingi ili wanafunzi wazoe tabia ya kusoma.

Zaidi ya hayo, mwalimu anatarajiwa kuwapa wanafunzi mfano wa kusoma kabla ya kuwaomba wanafunzi kusoma. Hali hii inakuza uwezo wa wanafunzi wa kusikiliza. Kingine ni kwamba, bila mfano, mwanafunzi anaweza kufanya makosa mengi wakati wa kusoma na mwalimu hawezi kukosoakosoa kila kosa lifanywalo na mwanafunzi wakati wa kusoma. Hata hivyo, mwanafunzi anapofanya makosa ya usomaji bila kukosolewa, wanafunzi wengine watasikiliza na kuzingatia tahajia zisizo sahihi.

Jinsi ya kuitumia fasihi kama nyenzo ya ufundishaji wa stadi za kusikiliza na kuzungumza

Katika maisha yetu ya kila siku, wengi huzungumza zaidi ya wanavyoandika. Hali hii inazifanya stadi za kuzungumza na kusikiliza kuwa utendaji wa lugha (Karim, 2020). Hivyo basi, haina budi kusemwa kwamba, katika karne ya 21, stadi hizi ndizo malengo makuu ya ujifunzaji wa lugha yoyote ile. Karim (*keshatajwa*) anasema kwamba ufundishaji wa

stadi za kuzungumza na kusikiliza ni changamoto kubwa inayohitaji ufundi wa hali ya juu. Jambo hili linatokana na hali kwamba wanafunzi wote huhitaji kuwa wazuri katika usikilizaji na uzungumzaji wa lugha lengwa. Kingine ni kwamba kila mwanafunzi hatosheki na kiwango chake cha uzungumzaji na usikilizaji wa lugha lengwa, yaani anahitaji maendeleo zaidi. Kwa hiyo, inabidi walimu wa lugha ya pili kuwa wabunifu na watafiti wa kiisimu ili waweze kubuni na kutumia mikabala, mbinu, na mikakati tofauti ili kuwafikisha wanafunzi kwenye malengo ya ujifunzaji wa lugha lengwa.

Katika mchakato wa ufundishaji wa stadi za kusikiliza na kuzungumza, utoaji wa viwango tofauti vya kimaana vya matini za kifasihi huchochea fursa za kukuza stadi za kuunda maana na kufasili ambazo wanafunzi wanazihitaji. Suala hili huwasaidia wanafunzi kuelewa kila aina ya nyenzo za uwakilishi katika lugha, kufahamu zaidi lugha lengwa (lugha ambayo wanajifunza), kukuza ujuzi na mikakati wanayoweza kutumia katika hali na miktadha tofauti, kuongezeka kwa motisha ya kimazungumzo, na kufanya ujifunzaji wa lugha kuwa uzoefu wa kufurahisha na kuwafaa zaidi (Daskalovska na Dimova, 2012).

Data za usaili na ushuhudiaji zilituonesha kwamba ufundishaji wa stadi za kuzungumza na kusikiliza Kiswahili huhitaji nguvu na marekebisho zaidi miongoni mwa walimu na wanafunzi wa Kiswahili. Hii ni kwa sababu walimu wengi huonesha ulegevu na kutokuwa na mikakati sahihi ya kuboresha na kuendeleza ujuzi wa kuzungumza na kusikiliza miongoni mwa wanafunzi. Yafuatayo ni maoni ya mwalimu A1 kuhusu namna wanavyofundisha stadi hizi.

.... Wanafunzi wana shida sawa ya kunyamaza wakati wa somo la Kiswahili. Tunaona kwamba tatizo walilionalo ni uoga kwa sababu wanafunzi wengine mara nyingi humcheka mwenzao anaposema lugha yenye makosa. Hivyo, anaogopa kusema ili asichekwe. Tunajaribu kuwaadhibu wanafunzi wanaowacheka wenzao lakini tatizo haliishi. Tunawaonya wanafunzi wote kutumia lugha waliyo nayo licha ya upungufu wake lakini hawakubali.

Maoni ya mwalimu A1 yalisisitiza swala la uoga miongoni mwa wanafunzi kama lilivyobainika hata wakati wa ushuhudiaji. Walimu wanafanua kwamba tatizo hili linatokana na misingi au usuli wa elimu yao ambayo iliwasisitizia kuongea wakiwa na uhakika wa kwamba wakiongeacho ni sahihi. Usuli huu ndio unawafanya kuchekana kati yao. Ili kuondoa tatizo hili, mwalimu anashauriwa kutumia kazi za fasihi zenye wahusika ambao wanakubali kujifunza bila kujali vicheko vya watu wengine. Ni bora mhusika huyu afikie malengo yake na avune matunda matamu kutokana na ujuzi alioukoka. Kwa upande mwingine, ni bora wale waliomcheka wajute na kumwomba msamaha na ushauri ili nao wafuate mikakati yake na wapate yale aliyojifunza wakati walipokuwa wanamcheka. Kingine, shughuli za kusoma kwa sauti, uigizaji, michezo ya kuigiza, majadiliano, na shughuli za vikundi ni njia mwafaka za kupitia ili walimu wa lugha waboreshe usikilizaji na uzungumzaji wa wanafunzi (Babaee na Yahya, 2014).

Hata hivyo, data za ushuhudiaji na usaili zilituonesha kwamba kuna pengo kubwa kutoka kwa walimu kuhusiana na ushirikishaji pamoja na matumizi ya mikakati inayokuza uwezo wa kuzungumza miongoni mwa wanafunzi. Mathalani, mwalimu A3 anaeleza jinsi wanavyowasaidia wanafunzi kukuza

D. Bikorimana

uwezo wao wa kusikiliza na kuzungumza wakati wa ufundishaji na ujifunzaji wa fasihi.

Mara nyingi wanafunzi wanafuata na kusikiliza kwa makini wakati tunaposoma hadithi darasani kwa sababu wanakuwa wakisubiri maendeleo au mwisho wa hadithi na suluhu kati ya migogoro iliopo miongoni mwa wahusika. Hata hivyo, tatizo kubwa tulilonalo ni kimya chao wakati ninapowaomba kuzungumza. Hali hii inanifanya kutumia amri kwa mwanafunzi fulani lakini kwa bahati mbaya anaweza kumaliza kama dakika kumi bila kusema chochote. Kwa hivyo, mimi nilipata uamuzi wa kutowauliza kwani nilihofia kushindwa kumaliza mambo ambayo nilikusudia kufundisha.

Maoni ya mwalimu A3 yanatuonesha kwamba walimu hufundisha kwa lengo la kumaliza somo na siyo kukuza uwezo wa mwanafunzi. Aidha, walimu wanalazimisha wanafunzi kuzungumza wakati hawajajenga fursa na mifano inayowahimiza kuzungumza. Kwa mfano, mwalimu anawasomea wanafunzi hadithi na anawaomba kutoa maoni juu ya kitu ambacho hawakusaidiwa kuelewa au kupewa fursa ya kushirikishana mawazo kupitia vikundi ili wapate cha kusema. Hivyo basi, tulibaini kwamba walimu wangali na ujuzi mdogo wa kukuza umilisi wa kuzungumza na kusikiliza kupitia fasihi.

Wanafunzi nao walitoa maoni kuhusu namna fasihi inavyopaswa kutumiwa kwa kuwafundishia na kuwakuzia stadi za kuzungumza na kusikiliza. Mwanafunzi B26 anasema:

Mwalimu atusomee hadithi nyingi darasani. Anapotusomea kwa mara ya kwanza nasi tunajisomea wenyewe. Akimaliza kutusomea atuweke katika makundi ili tujadiliane na tufanye mihtasari ya mambo tuliyosikiliza kutoka katika hadithi hiyo.

Hapa, ni bora tujadiliane katika makundi lakini kila mwanafunzi aandike muhtasari wake binafsi. Baada ya kuwa na muhtasari wa hadithi kwa kila mtu, mwalimu atupe nafasi ya kuwasilisha yale tuliyoyaandika. Baada ya mwanafunzi kuwasilisha kazi yake, ni vema apate wakati wa kujadiliana na darasa zima kwa kujitahidi kujibu maswali yote anayoulizwa kuhusiana na wasilisho lake. Wakati huu mwanafunzi atakuwa anatenda lugha na kujizoesha kuzungumza mbele ya watu wengine bila uoga.

Kutokana na maoni ya mwanafunzi B26, tunapata picha ya namna gani wanafunzi wanahitaji kufundishwa lugha hasa stadi za kusikiliza na kuzungumza. Kwa maoni yetu, hatuoni hasara ya kutekeleza mchakato ulioelezwa na mwanafunzi huyu. Hii ni kwa sababu hatuna shaka kwamba mchakato huu ukitekelezwa hatua kwa hatua, unaweza kuzaa matunda katika ukuzaji wa mawasiliano miongoni mwa wanafunzi kwa kutumia lugha lengwa.

Hitimisho

Makala hii imejikita kujadili namna fasihi inavyopaswa kutazamwa kama nyenzo ya ufundishaji wa lugha ya pili (lugha inayojifunzwa baada ya lugha mama). Kwa hivyo, makala imeonesha namna fasihi inavyoweza kutumika katika kufundisha na kukuza umilisi wowote ule wa lugha lengwa. Kwa kujadili jambo hili makala imejikita kueleza jinsi fasihi inavyoweza kutumika kufundishia vipengele vya lugha kama vile sarufi na msamiati. Aidha, makala imeeleza pia namna ya kutumia fasihi kufundishia stadi nne za lugha ambazo ni kuzungumza, kusikiliza, kuandika na kusoma.

Zaidi ya hayo, ni vema mwalimu asisitize na ajenge mazingira ya utendaji wa vipengele hivyo katika maisha halisi. Aidha, makala hii imejadili pia baadhi ya changamoto za matumizi ya fasihi katika utekelezaji wa mtaala wa umahiri na kutoa mapendekezo ya nini kifanyike kutatua changamoto

zilizobainishwa. Hata hivyo, kuna mambo yanayopaswa kupewa mkazo kwa walimu na wanafunzi kwa jumla.

Mosi, mwalimu anapaswa kuwa mfano mzuri wa kuigwa katika matumizi ya lugha lengwa (lugha inayofundishwa). Hii ni kwa sababu wanafunzi wanapenda kuiga mwalimu wao kimazungumzo, kimaandishi na kimawasiliano. Pili, kuandaa, kusoma na kutumia kazi za kifasihi tofauti wakati wa ufundishaji na ujifunzaji. Tatu, kuwapa kazi nyingi wanafunzi hasa za kuwasilisha na kuwapa muda wa kujiandaa. Nne, kila mwanafunzi apewe na ajue majukumu yake wakati wa ufundishaji na ujifunzaji. Tano, ufundishaji wa maingiliano ya kitamaduni usipuuzwe. Wazo hili linatokana na ukweli kwamba watu hujifunza lugha kwa ajili ya matumizi katika ufanikishaji wa shughuli za kimaisha. Hivyo basi, kutokana na suala la utandawazi, ni bora maandalizi ya matini za kutumia pamoja na somo lenyewe vihusishe utamaduni wa watumiaji wa lugha hiyo, shughuli na maisha halisi ya wanafunzi. Sita, lugha mama itumiwe tu pale inapohitajika kama vile katika upangaji wa kazi za jozi na vikundi na urekebishaji wa kazi ambazo hazijashugulikiwa ipasavyo.

Marejeleo

Arthur, B. (1968). Reading Literature and Learning a Second Language

1. *Language learning*, 18(4), 199-210.

Babae, R na Yahya. W.B.R.W. (2014). Significance of Literature in Foreign Language Teaching. *International Education Studies*, 7 (4), 80 - 85. Inapatikana katika <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v7n4p80>. Ilisomwa tarehe 12 Agosti 2022.

Boyanton, D. (2015). *Teachers and Students as Learners: Towards a Mutual Value Theory*. New York: Peter Lang Publishing, Inc.

- Brown, L. (2001). *Fables of Modernity: Literature and Culture in the English Eighteenth Century*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Collie, J., & Slater, S. (1987). *Literature in the Language Classroom: A Resource Book of Ideas and Activities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daskalovska, N. & Dimova, V. (2012). Why Should Literature Be Used in The Language Classroom? *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 46 (3), 1182-1186.
Inapatikana katika <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.271>.
- Duhan, R. (2015). The Relationship between Literature and Society. *Language in India*, 15 (4), 192-202.
- Elkilic, G., Kayintu, A.P.D.A., & Karaca, I.H. (2011). The Use of Literature in Teaching English Grammatical Structures as Well as Some Linguistic Components. [In Proceedings of the 1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics], *Sarajevo*. 5-2011.
- Hapsari, A. (2011). Literary Competence for the Teaching of Literature in Second Language Educational Context. *Journal of English and Education (JEE)*, 5 (1), 29 - 36. Inapatikana katika DOI:[10.20885/jee.vol5.iss1.art2](https://doi.org/10.20885/jee.vol5.iss1.art2). Ilisomwa tarehe 23 Novemba 2022.
- Ismail, A.I na Sharan. V. (2019). Teaching Writing Skill through English Literature: Palestine as an Example. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 9 (9), 274-278. Inapatikana katika DOI: [10.21275/SR20828165839](https://doi.org/10.21275/SR20828165839). Ilisomwa tarehe 20 Novemba 2022.
- Lazar, G. (1993). *Literature and Language Teaching*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ntarangwi, M. (2004). *Uhakiki wa Kazi za Fasihi*. (Shahada ya Umahiri, haijachapishwa). Augustana College, Rock Island.

- Nzima, I. (2016). Tutors' Interpretations of Competence-Based Curriculum in Tanzania: Implications for practice in teacher education. *Journal of Education of the University of Dar es Salaam*, 36.
Inapatikana
<https://journals.udsm.ac.tz/index.php/ped/article/viewFile/2520/2583>. Ilisomwa tarehe 10 Agosti 2022.
- REB. (2015). *Competency-based Curriculum-summary of Curriculum Framework Pre-primary to Upper secondary*. Kigali: Rwanda Education Board.
- Starja, A. (2015). The Impact of Literature in Teaching a Foreign Language – A Case Study on the Use of Drama and Its Practical Implications. *European Scientific Journal*, 11 (14), 432-441.
- REB & VVOB (2018). Implementing CBC: Successes and Challenges. *Urunana rw'Abarezi*, 006. Inapatikana katika <https://rwanda.vvob.be/publications>. Ilisomwa tarehe 15 Septemba 2022.
- Wamitila, K.W. (2003). *Kichocheo cha Fasihi: Simulizi na Andishi*. Nairobi, Kenya: Focus Publications.